

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДІІНСТИТУТ
ім. ПУШКІНА

Ліхач Н. Ф., Бабак Т. І.

Б Е З К Р О В Н А В І Й Н А

Мовою архівних документів
про голод 1932-1933 рр.
на Кіровоградщині

Кіровоград — 1992

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДІНСТИТУТ
ІМ. ПУШКІНА

Ліхач Н. Ф., Бабак Т. І.

БЕЗКРОВНА ВІЙНА

Мовою архівних документів
про голод 1932-1933 рр.
на Кіровоградщині

Кіровоград — 1992

На протязі десятиліть існувала легенда про те, що сталінська колективізація сільського господарства була втіленням ленінського кооперативного плану. Насправді події, які розгорнулися в країні, особливо на селі у 1929—1933 рр., слід назвати форсованим будівництвом воєнного коунізму.

Багато чого вдалося Сталіну. Однак ігнорування об'єктивних економічних законів обернулося для села, особливо українського, страшною трагедією, яка зайшла свій найвищий проги у голодоморі 1932—1933 рр.

Документи свідчать, що трагедія голоду охопила Україну в 1933 р. Однак ознаки її стали цілком очевидними уже в 1932 р. В цей період склалася дуже тяжка ситуація, коли величезна маса людей у всіх районах України була позбавлена засобів до існування. Колгоспники (а це була переважна більшість селянства) не могли надіятись на дезорганізоване багаторічною продрозверсткою громадське господарство, з якого масові хлібозаготівлі виссали не тільки невеличкі натуральні фонди, але й навіть жалюгідні рештки зерна в соломі й полові. Селяни не могли повластися й на присадибне господарство, в якому молотовсько-кагановські комісії конфісковували навіть незернові їстівні припаси. Не міг критикувати колгоспників та одноосібників від голодної смерті й ринок, бо він зник. Українські селяни не мали права на хлібну торгівлю, тоді жодні території, що межували з Україною, дістали таке право. Цей драконівський захід держава підтримувала ефективними засобами. Міжреспубліканські кордони, що завжди існували лише на карті, тепер позначилися загороджувальними загороджувальними військ. У поїздах, на залізничних станціях працівники ДПУ ретельно перевіряли багаж пасажирів і конфісковували продовольство. На практиці блокада українсько-

го кордон переросла в явище, потворність якого сприймати неможливо. Пограбоване, позбавлене продовольства українське селянство опинилося в блокаді, истою якої стало перекриття доступу голодуючих до тих невеликих продовольчих ресурсів, які існували в сусідніх республіках. На цей раз авантюристичне партійно-державне керівництво пожертувало вже не економічними інтересами селян, а самим їхнім життям.

Про те, що на селі відбувається шось страхотливе, знали всі. Біженці заловнювали міста і вмирали сотнями просто на вулицях. Інформація про голод проникла й за кордон. У травні 1933 р. англійське посольство в Москві одержало авоїційний лист з містечка Златонізь (тепер це частина Новомиргородо; до 1787 р. — Гуляй Поле; 1959 р. місто Златонізь об'єднано з Новомиргородом, прип. авторів). Наведемо уривок з нього: «Населення зрідло б падалі, та її не можна знати. Люди їдять жаб, трупи коней, що загинули від сапу, об'ївають і від'ївають один одного, викопують мертв'яків і їдять їх. Все це може підтвердити будь-хто у Златонізькому районі».

Нині йде активний процес переоцінки багатьох догм і стереотипів. Необхідно знати всю правду про своє минуле, щоб зробити з нього правильні висновки. Під таким кутом зору слід оцінювати і події 1932—1933 рр. Чи був голод наслідком деградації сільськогосподарського виробництва в результаті застосування воєнно-комуністичної політики? Чи може він явля собою наслідок конкретних практичних дій командно-бюрократичної системи?

Безліч фактів прямо говорять на користь другої версії, що голод 1932—1933 рр. — злочин Сталіна і його оточення.

На Заході давно задокументовані й опубліковані факти про голод як зброю, застосовану російським диктатором для придушення опору селян суцільній колективізації. В українській діаспорі додатково поширене уявлення про те, що Сталін винищував голодом саме українське селянство, яке найбільше опиралося колективізації.

Нині ми знаємо, що то було. Був штучно організований голод, був масовий сталінський геноцид, свідомо спрямований на вигублення українського народу. Цей злочин сталінщини завдав Україні найтяжчих утрат, коштував нації понад 5 мільйонів людських життів. Це була «безкровна війна», Людоморська війна проти цілого народу, який хотів виморити

голодом, винищити розбратом, ворожничею, зруйнувати фізично й духовно народну мораль, людяність.

Про голод та його розміри понад півстоліття уперто замовчувалось у вітчизняній історіографії. Робилося все, щоб приховати правду від світової громадськості. Навіть згадка про події того часу вважалася злочинном. Зарубіжжя ж інформація піддавалася гострій критиці і повністю відкидалася.

Наклавши гриф «цілком таємно» на всю демографічну статистику, Сталін узяв на себе функції інформатора суспільства з питань смертності, народжуваності й загальної чисельності населення. Він не тільки надійно перекрив будь-які шляхи до інформації про народонаселення, але й змінив ворядок її збирання.

Сталінська заборона згодом перетворилася на політичну установку, ідеологічну догму, яка проіснувала до грудня 1987 року.

Час від часу виникав інтерес до цієї теми, особливо коли зарубіжжя громадськість відзначала піввікову дату голоду на Україні. За кордоном ця тема породила величезну історіографію та публіцистику. Очевидці видали чимало спогадів і документів.

Нині вчені, публіцисти вже чимало зробили для висвітлення цієї «білої плями». Опубліковано ряд ґрунтовних досліджень. Виходять щорічні огляди і жертв голоду. Розмовлялось обнародуванням історичних свідоць-документів.

Ізучи назустріч 60-річчю цієї страшної трагедії українського народу, автори вносять на суд читача частку документального матеріалу про «безкровну війну», який відкався в архівах власті. Це тільки початок.

У даній брошурі наводяться окремі постанови, директивні листи ЦК КП(б)У, РНК УСРР, місцевих партійних організацій та виконкомів Рад, доповідні інформації місцевих партійних і радянських органів та органів держбезпеки, а також листи трудящих. Більшість документів засвідчують наростання продовольчих труднощів, виробничого голоду, масової смертності. Вони розкривають страшні картини голодування в окремих селах.

Хронологічно документи охоплюють 1932—1933 рр. Слід мати на увазі те, що документи несуть на собі відбиток тієї складної пори. А це вимагає від дослідників і читачів звязаного і критичного підходу до опублікованих зверх документів.

Вишени документи і матеріали відображають адміністративно-територіальний поділ України 1932—1933 рр.

Тексти документів подаються мовою оригіналу із збереженнями мовно-стилістичних особливостей.

Автори надіються, що запропонований матеріал сприятиме введенню в науковий обіг нових документів, невідомих раніше фактів, спеціальних статей, спогадів, дасть поштовх подальшим дослідженням про голод на Кіровоградщині.

В одному із секретних листів ЦК КП(б)У до секретаря райкомів КП(б)У, голів райинкомкомів, начальників політвідділів МТС визнається той факт, що масові репресії проводились без розбору і серйозного вивчення господарств, до яких застосовувались репресії. У цьому ж листі зазначається: «Райкоми повинні командувати в села, где будут проводиться собрания, достаточно ответственных лиц для тщательной предварительной подготовки собраний сельсоветов, для выяснения и определения наиболее злостных индивидуальных хозяйств, к которым тут же на заседании должны быть применены репрессии» (Ф. П-284, I, 1, арк. 10) і репресії проводились. Не тільки у відношенні одноосібників, а й колгоспів, які не могли дати достатньої кількості зерна:

«Совершенно секретно»

Секретарю ЦК КП(б)У тов. Косицину.

Из общего количества — 176 колхозов Зиньковского района, товарная репрессия применена к 150. В 26 колхозах, добросовестно выполняющих свои обязательства по хлебозаготовкам, кооперативная торговля продолжается. Однако усилению товароснабжения, как это полагалось бы, и в этих колхозах нет. Это является следствием ограниченного количества товарных ресурсов в районе, а потому товары, предназначенные для снабжения этих колхозов, почти не превышают обычного завоза товаров.

Несмотря на безусловно недостаточный завоз товаров колхозам, добросовестно выполняющим хлебозаготовительные планы, применение товарной репрессии имеет значительное влияние. Так, например, ряд колхозов — «Агрошлях» — Нечаянского сельсовета, «Ленина» — Софиевского сельсовета и другие «застигли» на продолжительное время на 85—90% плана. После применения товарной репрессии эти колхозы свои хлебозаготовительные планы быстро выполняли. Другая часть

колхозов после применения товарной репрессии также значительно подтянулось, получив, тем самым, право на снабжение товарами — «Незаможник», «Шевченко» — Долголовского сельсовета, «Прада», «Крупской» — Аджамского сельсовета и др.» (Ф. П. — 4, I, 126, арк. 24). Таким чином вилучалось останнє зерно і колгоспах та в одноосібників.

Крім товарних репресій вживалися й інші заходи з боку сталінського уряду, що було відвертим зущанням над безправним українським селянством. Про це свідчить витяг із секретної інструкції Сталіна і Молотова партійно-радянським працівникам і всім органам ДПУ, суду та прокуратури: «... В ЦК и СНК выносятся сведения, из которых видно, что массовые беспорядочные аресты в деревне все еще продолжают существовать в практике наших работников. Арестовывают председатели колхозов и члены правлений колхозов. Арестовывают председатели сельсоветов и секретари ихеек. Арестовывают районные и крайевые уполномоченные. Арестовывают все, кому только не лень и кто, собственно говоря, не имеет никакого права арестовывать. Не удивительно, что при таком разгуле практики арестов органы, имеющие право ареста, в том числе и органы ОГПУ и особенно милиция, теряют чувство меры и зачастую производят аресты без всякого основания, действуя по правилу: «сначала арестовывать, а потом разобираться.» (Ф. П-284, I, 2, арк. 113).

Більшовцьке керівництво на місцях, користуючись вседозволеністю, разом з масовими арештами у 1932 році широко проводило масове виселення сімей, що теж визнається у згаданій вище інструкції: «В ЦК и СНК имеются заявки на немедленное выселение из областей и краев около ста тысяч семей... У зв'язку із зростанням цієї тенденції Сталін змушений був прийняти рішення про скорочення масових виселень і доводити до відома місцевих органів «влан». Згідно з «планом» кількість виселених з України мало скоротитись до 2000 сімей. Сталінська політика геноциду щодо українського народу яскраво проявлялася в організації хлібозаготівель, формуванні насінневого фонду в колгоспах, єдиною метою яких було вилучення у селян останніх запасів зерна.

Виходячи з постанов ЦК та РНК, Зиньківський міськпарком та міськрада 20.02.32 р. направляють таємну директиву до всіх секретарів партосередків та уповноважених МПК, в якій говориться: «1. — Всім партійним, радянським та колгоспним організаціям негайно взятися за справу утворенні

колгоспних насіннєвих фондів відповідно до плану весняної сівби шляхом мобілізації їх у колгоспників.

2. — Всю наявність всіх ярних культур (хлібних) фуражних та бобових), а також всю наявність просаланих соевих в т. ч. й сої) забронювати за посівним фондом незалежно від кількості їх та під персональну відповідальність голів колгоспів і с/рад. Надати відомості до колгоспників про кількість вказаного насіння по культурах.

3. — Забронювати за посівним фондом всю наявність сівбних культур, в т. ч. озимини...

... **Примітка:** Все вищезазначене стосується всіх без винятку колгоспів, в т. ч. і тих колгоспів, що мають засівматеріал, але крім цього мають і інші культури, або лишки засівного матеріалу. Ці колгоспи повинні розгорнути мобілізацію посівматеріалу для соціалістичної допомоги іншим колгоспам...» (Ф. П-4, л. 127, арк. 8).

Намагання колгоспників захистити себе та дітей від голодної смерті, зберегти хоч дещо зерна кваліфікувались як «провокаційні виласки». Провокаційні вважались і звернення з місць про те, «що колгоспники вухнуть з голоду», «ідуть дохлу коняжу». ...«При розгортанні роботи по мобілізації посівмату на загальних зборах Губівської с/р жінки старяться зібрати збори своїми виступами (біднячки-піджучачники: Кучеренко Параска, Кривенко Одарка, Кича Килина) — «Ми голодні». «Ми раді як коні здахують, хоч їсти нам є що», «Ві, дармоїди, чого до нас приїжджаєте? Поки нас не було, то ми не голодували, ви нас об'їли, забрали все в нас, все рівно вам на зборах не дамо говорити». Кучеренко Параска: «Я жалю за куркуляки — поки вони були, то ми були ситі» (З інформаційного листа № 4 по Зінов'ївському району, Ф. П-4, л. 129, арк. 25).

Архівні документи свідчать, що на місяць люди чинили відчайдушний опір цьому свавілля з боку влади. В різноманітних політдонесеннях того часу значаються факти зриву зборів, на яких колгоспникам нав'язували плани збирання посівматеріалу, хлібозаготівель, масові виступи проти представників влади.

З інформації нач. політвідділу Зінов'ївської МТС Погольського до політуправління НКЗему СРСР:

«... Головною формою роботи на селі являються зборання, на которые приходится выгонять народ и которые собираются через 4—5 часов после назначенного срока. Эти собрания, как

приходилось наблюдать в ряде сел, проходят до глубокой ночи с громадными речами коммунистов при молчании остальной массы. В Грузском, например, собрания никогда не начинаются раньше 10 часов вечера, а однажды они собирались на сельский актив в 12 часов ночи и заседали до 5 часов утра. После этого днем ходят сонные, вялые. ...

... Неумение, а в ряде случаев по существу, нежелание повести борьбу за семена на нужные нам политические рельсы — главная причина приостановки сбора семян». (Ф. П-283, л. 226, арк. 5—6).

З інформаційного листа до ЦК КП(б)У та Одеського обкому КП(б)У про прийняття в колгоспах влади хлібозаготівель:

... с. Калиновка. Партийная ячейка с. Калиновки фактически отказалась принять план. После долгого обсуждения предложение о принятии плана к исполнению голосованием принято не было. После дополнительного обсуждения ячейка приняла решение «план принять к исполнению, но поручить уполномоченному Горпарткома и секретарю ячейки информировать Горпартком о создающемся положении в селе с властью». Это решение принято при 2-х против (два председателя колхоза).

Мотивы: повторится прошлогодняя история, опять люди будут голодать; новое руководство повторит ошибки прежнего; надо произвести обмолот, а после этого составлять планы.

Массовики-организаторы посланцы из города молчали, в двое из них выступили против плана.

Уполномоченный защищал план, но подвергся резким нападкам со стороны местных коммунистов; знаем нас, в прошлом году тоже так говорили, а людей заставляли падаль есть.

После собрания один коммунист — пред. колхоза Татаренко отказался принять план хлебозаготовок для своего колхоза.

Предкооперации выступал по вопросу о том, почему голодает одна Украина, а РСФСР и Белоруссия имеют много хлеба. Несмотря на то, что в заключительном слове были доказаны классовые (корни) этих контрреволюционных разговоров, он все-же остался при своем мнении:

А все-таки там больше хлеба остается и люди не голодают. Утром после закрытия собрания ячейки по селу шли разговоры о нервельности планов...

е. Клишцы... По артели «Культурная Революция» на первом собрании план был провален.

с. Вишняково... По артели «Новый Господарь» имели место такие выступления:

— Почему вы не приезжали, когда мы ели падали?», (Ф. П-4, 1, 129, арк. 1—2).

Сов. секретно
серия «К».

Секретарю горпарткомза
Председателю горсовета
Председателю КК РКИ

Здесь

Спец — сводка

О ходе уборочной кампании по Зиновьевскому району.

4 августа 1933 г.

... Настроение колхозников

В связи с прозожденной уборочной кампании, среди целого ряда колхозников, на почве продовольственных затруднений и невольного обеспечения продуктами питания, зарождаются нездоровые разговоры, доходящие до прямых антисоветских проявлений.

Колхозник артели «Новый Свет» Обозовского сельсовета Смыченко Елисей Сидорович...: «Не верьте советской власти, что вы будете кушать хлеб, вы увидите, как весь хлеб снова заберут, нас уже 3 года подряд обманывают, а в прошлом году также говорили, что будем хлеб продавать на рынке, а не было чего кушать нам и будем снова пухнуть и умирать от голода».

В артели «Перемога» Обозовского сельсовета... Чернова Марфа, Шевченко Мария Трофимовна...: «Бросайте работу,

все равно проклятые коммунисты заберут все, будут кормить Сталина и ересь, а нам ничего не останется».

Учитель села Грузское Пономаренко Иван...: «Советская власть задалась целью уничтожить людей голодом: Колхоз «Шлях до Коммуны» Шевченковского сельсовета... Колосово Сергей Карлович... «Пока существует соввласть, мы будем погибать без хлеба и без кулаков мы хозяйничать не умеем».

Колхоз «Парижская Коммуна» Грузчанского сельсовета... Карлюгин Михаил Андреевич...: «Видите, они коммунисты сыты, а нас гонят на работу голодными, хуже чем при паншине».

З двовідної записки нач. міськвідділу ГПУ Ходоса: «В силу переживаемых прод. затруднений колхозниками, среди последних пала производительность труда, нормы не выполняются и труддисциплина весьма слаба.

Настроение у значительной части колхозников подавленное и проявления с их стороны антисоветского хара-ра очень резкие.

По Обертасовскому сельсовету... Члены бригады во время работы ищут разные травы... и употребляют их в пищу.

... Колхозница Варвара Мария, беднячка...: «До каких пор будут издеваться над нами, лучше бы выдвинули газми нас и детей, лучше бы кто-либо бросил бомбу в дет. ясли, чтобы дети не мучались». (Ф. П-192, 1, 242, арк. 238, 248, 58, 115—116).

На захист колгоспників ставали деякі голови колгоспів та уповноважені МПК, які, знаючи стан справ на місцях, відмовлялись сприйняти вивозу зерна. Які це мало для них наслідки, видно з інформаційного листа до Одеського обкому КП(б)У секретаря Зинов'євського МПК В. Підсухи: «...Денудні чиняться скажені опір вивозці осілого в коморах хліба. Так, в Петрівській сільраді, де осіло 600 центнерів, всі місцеві комуністи на чолі з уповноваженим МПК, розводячи теревені про забезпечення колгоспників, систематично зривали вивозку осілого хліба (уповноваженого МПК Зботанова знято по лінії КК, вивезено сувору догаку з повердженням, голову арт. ім. Сталіна тов. Памченка за саботаж включено з партії, в Калнівській сільраді при наявності осілого хліба 1094 цент, вивозка йшла так — 17/XI — 227 цент., 18/XI — 176 цент., 19/XI — 154 цент., 20/XI — 104 цент. За саботаж хлібозаготівель уповноваженого МПК тов. Григоренка відкликано і

збито з посади голови Райсуду»... (Ф. П-4, 1, 128, арк. 19). Мали місце і більш трагічні випадки: «23-го декабря в Зиновьевский район прибыл с Одессы на хлебозаготовки член партии — тов. Машинский. После тщательного инструктажа тов. Машинский был направлен в село Сасовку — уполномоченным ПТК. Село Сасовка относится к разряду тяжелых сел в районе... К Сасовке применено ряд резких репрессивных мер, в том числе: занесение на черную доску одного колхоза, выселется 30 человек контрреволюционного элемента и проч.

...Сегодня утром мы получили сообщение о том, что тов. Машинский зарезался неразъемным ножиком...

...Предварительные сообщения работающих там товарищей следующие: в ночь с 30 на 31 декабря в Сасовке было совещание сельпартклуба по вопросам хлебозаготовок...

Рассказывают, что перед этим Машинский высказывал мнение «о нерезальности хлебозаготовительного плана, о невыполнимости дневных и пятидневных заданий...» (Ф. П-4, оп. 1, спр. 128, арк. 37).

Але були й інші уповноважені, «які будь-якою ціною намагались забезпечити виконання плану хлебозаготівель, сібін та ін. Єдиним стимулом у цих «горе-уповноважених» було швидше подати зведення про закінчення сібін тощо. Тому часто зведення були фіктивними. Так, по колгоспу імені Державинського зведення були подані на 652 гектари озимих, а весною 1933 року під час обміривань виявилось лише 616 гектар. Мали місце випадки, коли посеред масиву озимих весною 1933 року виявлялося декілька гектарів зовсім не засіяної землі.

Подібне можна сказати про обмолот і вивіз зерна. Голодні й знесилені люди працювали погано. Не вистачало пального для молотарок, коней для перевезення зерна. Хліб псувався, гнив від гризунів, утрачався безповоротно.

Кореспондент «Правди», який побував у колгоспному Зинов'євському окрузі в останній декаді грудня 1932 р. намалював таку картину: «Широкі степи Зинов'євщини, що стеляться за видокруг, вкриті забур'ялими від негоди скиртами. П'ята частина хліба ще в скиртах! Тихо й безлюдно біля них».

Не кращим був стан справ у землеробстві в 1933 р. Про це яскраво засвідчує заява колгоспника Гавази: «...Я работал в прошлом году трактористом. Сам я пахал мерзлую землю, на которой производился посев. Я отказывался сеять, а упол-

номоченный Топчинский и агроном МТС Березовский заставляли сеять, угрожая мне судом. Топчинский с сапьем в руках вокруг скирд гонялся за полеводом Ляшенко, который тоже отказался против посева в мерзлую землю». (Ф. П-4, оп. 1, спр. 278, арк. 2).

...«Уповноважений міськпарткому по селу Попіака дав розпорядження: щоб ліквідувати воші — мазати коней розчином мазуту, гасу, перевареної олії та «леонафти» і на заперечення колгоспників відповів: «Я уповноважений міськпарткому, я відповідаю». Наслідком такого безглузлого розпорядження впало 20 коней, а всі останні вбули з строю.

Уповноважений партосередку в Аджаржі по арт. імені Державинського Криворотько оштрафував колгоспника на 36 крб., у другого колгоспника аязя з печі глечик молока, а ще в одного декілька пудів картоплі.

Уповноважений МПК по Зеленивській с/раді Левченко арештує по 5—10 колгоспників і замість роботи на полі тримає в сільраді, не дає балакати колгоспникам і т. ін.» (Ф. П-4, 1, 129, арк. 31).

Селяни не мали ніякого захисту від свавілля представників влади, були цілком безправні. Як засвідчено в таємному бюджетні області КК РСІ, їх справи навіть не розглядалися:

«Розслідуванням встановлено, що група перекруткинкі по Малагунівській с/раді знущалася над окремими колгоспниками, одноосібниками. Ці знущання полягали в масових безвідставних арештах, суцільних трусах. С/рада, керівана Кизюнок, безвідставно доводила план до двору середнякам, навіть біднякам. Так само по сільраді мало місце незаконне розкуркулення. На відібране майно не складалося відповідних документів, що створювало сприятливі умови для розкрадання майна...

...Врадівський район.

По Владівській сільраді завелася своєрідна система штрафування... Жодних постанов про штрафування ніхто не складає, суми штрафу вимагаються лише після опису майна, тобто в залежності від вартості майна.

Голованівський район.

Божедарний — голова Єнілівської с/ради — під час проведення хлебозаготівель 31 року грубо поводився з одноосібниками бідняками та середняками.

Букирня бригада з іншого села була селені, які падали на підлогу, розбазарили майно. Покривджий скаржилися...»

«На членів партії Ємільовського партосередку в грудні 31 року надано було до райКК заяву, яку й по цей час не розглянуто (дати на 25. XI. 32 р.).»

...Селяни скаржилися до секції РСІ. На заявах, що надходили до секції РСІ, голова Блялюк особисто писав резолюції та повертав заяви селянам з такими висновками:

«Ваша скарга безпідставна», «відмовити», «скаржіться до ВУЦВКУ» тощо. (Ф. П-192, 1, 38, арк. 8—10).

Таке відношення до селян було не тільки з боку представників місцевих, але і центральних органів влади. В той час, коли люди вухли від голоду та катастрофічно зростала смертність, ЦК КП(б)У направляє міськкомом та райкомом партії, нач. політвідділів МТС таємні постанови, в якій засуджується видача хліба колгоспникам: «...В цілому ряді районів учасливих випадків розбазарювання правліннями колхозов хліба. Радують колхозний хліб снопами, видають зерно на общественное питание... Все это делается под видом того, что нечего есть колхозникам, а работа тяжелей и горячая... ЦК КП(б)У считает все это совершенно недопустимым и предлагает обкомам: а) провести самую суровую борьбу с разбазариванием хлеба правлениями колхозов, исключая виновных из колхозов и отдавая под суд...» (Ф. П-2891, 1, 4, 205).

Одновременно впротязі 1932—1933 рр. ЦК КП(б)У та відповідні республіканські органи приймають численні такміні постанови про забезпечення продуктами та промисловими спеціалізаціями працівників політвідділів МТС та радгоспів: «... Установить для работников политотделов МТС (начальника, 2 заместителей, 1 помощника), а также для директоров МТС норму продовольственного снабжения в размере красноармейского пайка, за исключением мяса, которое вылавать по нормам первой категории...» З Наказу Парткомзему Союзу РСР від 25 січня 1932 р.

«... Политсектор разъясняет, что в соответствии с решением ЦК ВКП(б) о материально бытовом обеспечении работников политотделов МТС:

1. Для Вас установлены также нормы снабжения как для работников райГПУ... Выдача этого снабжения будет производиться через аппарат, снабжающий работников ГПУ в районе». З Постанови політсектору Наркомзему України від 1. 02. 33 р.

«...Обязать Обкомов и Облпотребсоюз... в каждом конкретном случае сообщения Политотделов МТС о несвоевременном поступлении продуктов, имеющих место задержках, немедленно, совместно с ГПУ, принимать меры...» З Постанови Секретаріату Одеського обкому партії від 17. 02. 1933 р.

«Отмечая исключительную важность нормального и бесперебойного снабжения «пятерки» (директора МТС и 4-х работников политотделов), Секретариат обкома постановляет:

2. ...Поручить ГПУ, проводя систематический контроль за своевременной отправкой, доставкой и вручением пайков «пятерке» по каждой МТС, немедленно пресекать все попытки перераспределять пайки и привлекать к ответственности виновных за недостатку и несвоевременную доставку продуктов...»

4. Для обеспечения «пятерки» — особенно нач. политотделов и их заместителей — одеждой, обувью и бельем, обязать облпотребсоюз установить систему предварительных заказов, сообщив каждой МТС о месте, порядке приема и выполнения этих заказов...» З Постанови Секретаріату Одеського обкому партії від 16. 03. 1933 р. (Ф. П-2591, 1, 4, арк. 2, 7, 14, 22, 28, 28—29).

Таким чином, органи більшовицької влади прикладали максимум зусиль для безперерйного забезпечення своїх представників пропайками, в той час як колгоспники не мали навіть необхідного мінімуму продуктів, щоб забезпечити свою життєдатність та зберегти хоч які-небудь сили для змоги працювати в полі.

Архівні документи свідчать, що вже у першій половині 1932 р. на Україні лютував голод у десятках районів. Всюди, де у хлібзаготівлях переступали певну межу, на селянина читувала голодна смерть.

21 травня 1932 р. РНК УСРР прийняв постанову про надання районом, які перебували у найбільш скрутному становищі, кредитну та продовольчу допомогу. Серед перелічених районів — Долинській, Новопрзвиській, які входили до Дніпропетровської області, Великовиснівській, Добровеличківській, Знаменській, Новомаргородській, що входили до Одеської області.

У цих районах свостерігався повальний голод з численними смертними випадками... В таємних доповідних записках начальника Зінов'євського міськвідділу ГПУ Ходоса від 7 червня 1933 р. зазначається:

«... Весна катастрофическое состояние с прод. затруднениями мы имеем в следующих селах района, которые считаются особо пораженными: Грузское, Аджамка, Лелековка, Губовка, В-Байрак, Клянци, В-Мамайка.

... Создвшееся положение по этим селам: полное истощение минимум 50% колхозников...

... Если пораженным селам не будет оказана существенная проф. помощь, стаети перед фактом — серьезных прорывов в работе и значительного увеличения смертных случаев...

... За последние 4 месяца, февраль — июнь, по данным, которыми мы располагаем и проведенным по сельсоветам, за зарегистрировано по району — 1.529 смертей, которые подразделяются:

Взрослых колхозников... — 796
Детей колхозников... — 274
Взрослых одиночников... — 315
Детей одиночников... — 104

... По большинству сел, пораженных голодом, за исключением Аджамки, Грузское и Губовки, число умерших ложится главным образом на стариков и лиц среднего возраста. По с. Лелековка — 147 смертей. По возрасту подразделяются:

В возрасте до 16 лет... — 33
В возрасте от 16 до 50 лет... — 61
В возрасте от 50 и выше... — 63

По Грузскому имеем следующую картину, на 153 случаев смерти:

В возрасте до 16 лет... — 46
В возрасте от 16 до 50 лет... — 40
В возрасте от 50 и выше... — 67

Если коснуться вопроса, насколько соответствуют действительности приведенные выше цифры зарегистрированных случаев смертности сельсоветами против фактической, то мы сталкиваемся с резким разрывом, в силу того, что по ряду сел, особо пораженных голодом, таковые не все регистрировались.

Для наглядности приводим несколько сел со значительными показателями отсутствия регистрации смертности.

По Ивановскому сельсовету выявлено 52 случая смертей, незарегистрированных в сельсовете, происшедших на протяжении последних месяцев.

По Грузскому сельсовету ежедневно подбирались в разных местах 3—5 трупов, но в виду того, что таковы не были установлены, кому они принадлежат — в сельсовете не регистрировались.

Аналогичное состояние мы имеем и по селам Аджамка, Лелековка и друг. Если к этому всему еще присовокупить тот факт, что трупы умерших закапывались родными в разных местах: огородах, балках и т. д. а также подбирались в степи — (Грузкое, Лелековка, Аджамка), то нужно с уверенностью полагать, что фактически смертные случаи далеко превышают то количество, которое зарегистрировано сельсоветами.

... Весна характерно отметить рост смертностей, пораженных сел по месяцам:

По с. Лелековка:

февраль... — 10
март... — 26
апрель... — 42
июнь... — 69

По с. Грузское:

февраль... — 17
март... — 24
апрель... — 54
май... — 58

За три дня июня м-ца... — 19

Такова же динамика роста смертностей и по остальным пораженным селам района.

Ниже сего приводим ряд проверенных фактов — действительного положения, особо пораженных голодом:

Грузчанский сельсовет имеет на своей территории 6 колхозов, которые объединяют 574 хозяйства — 50%, всего сенок — 259. По всем колхозам в течение последних 6-ти дней, с 29. У. по 4. VI, с. г. отсутствовали всякие ресурсы... чем и вызывались случаи опухания и смертного исхода в связи с этим.

Большинство колхозников истощены, бессильны и к работе почти не пригодны.

По колхозу «Фрунзе», который объединяет 109 хозяйств, из них 22 семьи, со всеми членами таковых уже в данный момент лежат по домам опухшими от голода.

Сам председатель колхоза Костенко также «опухший». По этому колхозу за последние 4 дня с 1/VI по 6/VI, умерло 16 колхозников.

В колхозе «Парижская коммуна» из 154 хозяйств — 18 семейств с 83 едоками, лежат буквально образом пухлые и недвижимые.

Кроме того, по этому колхозу созданы детясли, где имеется совершенно опухших детей 35 душ.

Если коснуться остальных колхозников, то абсолютное большинство их крайне истощено, а число лиц с голодными отеками под глазами доходит до 50% к общему числу колхозников.

Аналогичное состояние и по остальным колхозам села Грузское. Такое же состояние с размерами голодания мы видим по колхозам: Делековка, Аджамка и др. (Ф. П-192, оп. 1, л. 242, арк. 36—42).

«Мы видим настолько резкие продовольственные затруднения, что колхозники съедают цвет из акаций, а в селе Грузском все деревья полуголые, причем можно наблюдать случаи, когда этим питаются не только дети, но и лица среднего возраста и старики.

Население этих сел, помимо этого, употребляет в пищу всевозможные травы, как козольки и др.

Кроме того, на почве острого недоопадения и голодания колхозников, по ряду пораженных сел наблюдаются случаи макового убога колхозниками молодняка рогатого скота...» (Ф. П-192, оп. 1, стр. 242, арк. 112—114).

В аналогичных доповіді відзначається тяжке становище з продовщеннями у місті.

«На сегодняшний день мы все еще продолжаем фиксировать случаи смертностей от истощения среди населения города.

Хотя число смертностных случаев по городу по соотношению марта и апреля м-ца 1933 года мало, по сравнению с м-цами август, сентябрь и октябрь 1932 года и даже январь и февраль 1933 года все еще продолжает стоять на очень высоком уровне.

Картина увеличения смертностей по городу в соотношении к считавшимся нормальными м-цами представляет собой следующее:

Август 1932 г. — 224 смертей
Сентябрь 1932 г. — 197 смертей
Октябрь 1932 г. — 182 смертей

т. е. в среднем по 201 смертному случаю на месяц.

Что же касается 1933 года, то мы имеем следующее увеличение по м-цам по соотношению к 1932 г. (201):

Январь м-ц	— 296 случаев, увеличение на	— 96 смерт.
Февраль м-ц	— 297 случаев, увеличение на	— 96 смерт.
Март м-ц	— 689 случаев, увеличение на	— 488 смерт.
Апрель м-ц	— 666 случаев, увеличение на	— 465 смерт.
Май м-ц	— 567 случаев, увеличение на	— 366 смерт.

Всего	2515	1510
-------	------	------

Повышенная смертность за 5 месяцев 1933 года на 1510 человек по соотношению смертностей указанных в таблице м-цев 1932 года произошла почти только за счет случаев голодания...

... Отдельно следует остановиться на заводе «Красная звезда».

... Если в течение 3-х месяцев (август, сентябрь и октябрь) 1932 года мы имели на 8,000 работающих на заводе 14 смертных случаев, то за январь, февраль и март м-цы 1933 года на 7,000 работающих умерло 47 человек, кроме того умерло за эти 2 месяца от безбелковых отеков 78 иждивенцев рабочих.

Что же касается последних 2-х месяцев (апрель и май), то на 7,000 работающих на заводе мы имеем 42 смертных случая, из которых 26 случаев относятся за счет безбелковых отеков. Кроме того за эти два м-ца умерло 83 иждивенца.

К этому числу не относятся лица, работавшие на заводе и умершие от неопределенных диагнозов и частично связанных с истощением, как-то порок сердца, желудочные заболевания и проч...

... Наряду с этим следует отметить рост отпусков по болезни за последние дни мая и за первые дни июня. Если мы за 12 дней второй половины мая констатировали падение безбелковых заболеваний, выразившихся в 43 против 88 в первой половине мая, то на первое июня мы имели 426 отпусков по болезни, из которых — 192 относятся к безбелковым заболеваниям...

... Наличие продатруднений и плохая постановка обслуживания рабочих завода «Красная звезда» и других рабочих вы-

зывают нездоровые реагирования среди отдельной части рабочих и служащих, из которых наиболее характерные приводим:

Рабочий инструментального цеха Одегалов Павел в столовой фаб.-кухни во время обеда высказывался:

— Чем только рабочих не кормят, разной бурдой, и помимо этого, что должен рабочий получить в кооперации, у нее это отнимают и забирают на кухню, и до рабочего доходит одна только водичка.

Рабочий механического цеха — Тарасенко — ударник, и разговаривая об обедах на фаб.-кухне говорил:

— За последнее время на фаб.-кухне до того стали плохи обеда, что есть прямо невозможно. А это все потому, что все занимаются самоснабжением, начиная сверху и донизу, от Сталина и кончая нашей фаб.-кухней.

Рабочий Гор, бойин — Чернышев Василий возле остановки трамвая на Кушечке (окраина города) во время поломки трамвая высказывался:

— Чтобы уже в Москве у руководителей остановились сердца и жизнь, так как они остановили нашу жизнь. Куда не иди — всюду плач о хлебе. Дело идет к урожаю, а нам опять хлеба давать не будут, ибо после урожая его от нас вывезут.

Экономист школы ФЗУ завода «Красная звезда» — Мазуренко по поводу снижения норм хлеба говорил:

— Опять снимают у нас хлеб с первого числа. Мне дают категорию «Б», на базаре ничего нет. Хотя бы снабжали чем-нибудь. Это просто издевательство. Взять народ и мучить. Сделать из такой богатой страны страну сплошного голода. Крестьяне дохнут пачками. (Ф. П-192, оп. 1, сир. 242, арх. 49—52).

Ще дані наведені на початок червня 1933 року. В даний становище з постачанням продуктами робочих міст залишалось напруження, особливо загрозливий стан відзначався в «Червоній армії».

«Всего за 20 дней июля заводской амбулаторией зарегистрировано 49 случаев заболеваний и потерявших трудоспособность 67 человек, выданы больничные листы.

Отдельно следует отметить, что число нетрудоспособных на сегодняшний день, принявших затяжной характер, зарегистрированных заводской амбулаторией, доходит до 200 человек.

Среди этих больных имеется значительный процент людей, возраст к трудоспособности которых в ближайшее время не предвидится, из этого числа некоторые подлежат переводу и инвалиды 2-й группы.

Таблица смертности по городу за июнь—июль 1933 года.

Назван. группы	Июнь			Июль		
	прошло больных	умерло	%	прошло больных	умерло	%
1	2	3	4	5	6	7

ВЗРОСЛЫЕ

Рабочие	496	23	4,6	290	30	10,7
Служащие	122	8	6,5	62	7	10,2
Кустари	22	—	—	18	—	—
Колхозники	170	55	33,0	115	44	38,0
Прочие	241	77	32,0	162	37	23,0
Итого:	1061	164	15,0	637	138	21,6

ДЕТИ:

Рабочих	57	2	3,6	8	—	—
Служащих	4	—	—	—	—	—
Кустарей	—	—	—	—	—	—
Колхозников	17	2	11,8	1	—	—
Детсадов	23	19	60	12	5	41,0
Итого:	111	23	20,75	21	5	20,0
Всего:	1172	187	15,10	658	143	21,7

Такое положение со снабжением и плохой постановкой работы фаб.-кухни за отчетное время дает рост антисоветских проявлений со стороны отдельной части рабочих:

Рабочий механического цеха № 4 завода «Красная звезда»

Масленников, 48 лет, —: Агитировала нас, что когда сбросят ширя, рабоче-крестьянская власть нас от эксплуатации и угнетения избавит, а в самом деле получилось в обратную сторону: не избавит, а в самом деле получило, кушать — было ну. Была когда-то жизнь, все было дешево, кушать — было ну. Сейчас мы остались рабами навсегда. Живут чего хочешь. А сейчас мы остались рабами навсегда. Живут сейчас один еврей и портфельщики. Довела, что все идет из провал. Если бы сейчас переменялась власть, я целую неделю стоял бы на коленях и молился богу. Дабы был спасен русский народ.

Березовский рабочий литейного цеха завода «Красная звезда» высказывался:

— Как можно работать голодным? Еще в истории не было такого издевательства. Разве они этим выиграют? Наоборот, только обостряют всю массу, на заводе куда не посмотрим — больше опухлых. Посмотрите, что делается на селе. Ежедневно по 60 чел. умирают от голода. Кто останется в живых, долго будет вспоминать 1933 год. Характерное внешне по вопросу прод. затруненный высказывают члены партии:

Завхоз механического цеха № 2 завода «Красная звезда» — Федорченко, член партии, в присутствии рабочих того же цеха, ругаясь сказал:

— Я хоть и член партии, но пускай отберут у меня партбилет.

Я не согласен с тем, до чего нас партия довела. Масса умирает от голода. На сегодняшний день живет хорошо маленькая кучка людей, в большинстве своем евреи, а остальной бедный народ обречен на гибель. Нет правды. Все погибло. Такая богатая страна. Хлеб есть, а мы должны голодать.

6/VII — рабочий II-й электростанции — Лебедев Гавриил Петрович, старый рабочий, член партии, на почве плохого снабжения и качества обедов возмущался среди рабочих:

— Разве можно так работать, как нас кормят. Снабжать нас не снабжают. Дают нам одну воду. Как хочешь — так и живи. Заставляют голодных работать... Уже все с ног падает. Пусть сами работают те, кто получают хорошие пайки.

Присутствовавшие при этом рабочим с ним были согласны. (Ф. П-192, оп. 1, спр. 242, арк. 202—210).

Та й як було не погоджуватись з ним. Адже стан людей, особливо колгоспників залишався акрай важким. Харчування колгоспників як якісно, так і кількісно було надзвичайно низьким. Праціючим відпускалось по 200 гр. хліба та рідкого супу із сої чи мануки. І ця кількість їжа видавалась не кожного дня. Утриманням взагалі нічого не відпускалось. Зростала кількість опухлих від голоду, зростала смертність.

Із зведення про медичне обстеження сіл Зінов'ївського району:

I. Тарасовка

«...

За 20 днів (с 1—20 мая) по Тарасовському сільсовєту умерло 15 человек.

1. Супрун Настя	— 63 г.
2. Скороход Макар	— 54 г.
3. Гулак Иван	— 52 г.
4. Дубас Андрей	— 48 г.
5. Дошенко Ал-др	— 32 г.
6. Скороход Матвей	— 22 г.
7. Бабенко Панас	— 63 г.
8. Кизил Трофим	— 55 г.
9. Сухицкий Игнат	— 42 г.
10. Алейник Николай	— 48 г.
11. Стародубцев Трофим	— 42 г.
12. Бондаренко Ирина	— 23 г.
13. Касьян Акелянт	— 58 г.
14. Скороход Назар	— 54 г.
15. Завкина Наталья	— 63 г.

Учета детской смертности нет. При обследовании колхозников обнаружены опухшими:

1. Данильченко Илья.
2. Стародубцев Филипп.
3. Бабенко Мария.
4. Охвит Оларка.
5. Кича Сергей.

Жилых дворов в 1931 г. было 490, в настоящее время 200. Большинство пустующих домов разрушено, оконные и дверные рамы вытаснены.

II. В-Байраки

Сельсовет В. Байраки имеет 405 хат, из них закрыто 226. В конце 1931 года населения было 2768 человек. К моменту обследования 1771.

В артели «Дем. Бедный» В. Байраки сельсовета отдельные колхозники кушают падаля.

При обследовании нескольких квартир колхозников установлено:

1. Колхозник Краващев Максим — семья из 3-х душ, все опухли от голода.
2. Лященко Яков — артель «Новое життя» — 2 человека опухли от голода.
3. Райна Марфа — 1 человек — опухшая.

4. Фабрика Федор — 1 человек — опухший.
5. Войтенко Грицько — жена умерла с голода.
6. Шелест Екатерина
7. Фабрика Федосий
8. Менайло Захарко
9. Гирник Марфа
10. Крикувенко (женой)

опухли от голода

11. Крацов Максим — семья из 5 человек, из них 3 человека опухли.

Кушают — толкут качаны из кукурузы, мешают с травой и делают оладьи. Точного учета смертности нет, но за последние 2 недели имеется повышение смертности.

III. Сасовка

В Сасовском сельсовете в конце 1931 г. жилых дворов было 518, к моменту обследования 325; жителей было 2272, к моменту обследования — 1243.

При обследовании отдельных колхозников выявлено:

1. Меланинова Татьяна — семья из 5 душ, голодают, отекают.
 2. Бондаревский Герасим — 3 детей, отекают.
 3. Богаченко Мокрина — вдова, опухшая.
- Учет смертности не ведется. Настроение колхозников подавленное. Общественное питание скверное: макуха с водой.

IV. Федосеевка

При обследовании отдельных колхозников выявлено:

1. Кужальский Николай — член колхоза с 1930 года, имеет 100 трудодней, семья из 4 душ. Месня 2 тому семья ела пшаль. Крайне истощены.
 2. Семья красноармейца Михайлевича Семена — член колхоза с 1929 года, семья из 7 человек, сын служит в Красной Армии (Кавказе). Питаются — зерк получают недостаточный, выкапывают мерзлый картофель, шавель, толкут муку с кукурузных качанов, все вместе мешают и делают лепешки.
 3. Коваленко Харитон — член колхоза с 1929 г., опухший от голода.
 4. Кучеренко Григорий — семья из 8 человек, из них трудоспособных 4 чел., крайне нуждается.
- Помощь оказывается голодающим крайне недостаточна.

V. Обертасовка

При обследовании ряда колхозников выявлено:

1. Гриненко Иван — семья из 4 человек, 338 трудодней, питаются — выкапывают мерзлый картофель и из береговой травы парят борщ.

2. Баракута Векла — член колхоза с 1930 г., семья из 4 человек, сын на воен. службе, помощи со стороны сельсовета не получает, крайне нуждается.

Общественное питание скверное, преимущественно соев. Помощь красноармейским семьям не предоставляется. Опухших от голода значительный %.

VI. Ивановка-Отрадное

В Ивановском сельсовете имеется 3 колхоза: «Червоный хайборай», «Червоный Сивашець» и «Б-ричка в 4 роки».

Общественное питание в первой артели удовлетворительное (относительно), во остальных же двум — скверное. Почти сплошная вдова. Опухших по «Б-ричке в 4 роки» — большой %, когда узнали в колхозе, что приехал врач, группами начали приходить опухшие на осмотр. На приеме было свыше 20 человек. Наиболее опухшие на почве голода: Дуля Семя, Кравченко Елька, Овчаренко, Дуля Кости, Попруженко, Шило Иван.

У всех у них сильно опухшие нижние конечности и лицо, большинство нетрудоспособных.

Дети не едят и в этой же артели плохо работают, питание — 100 гр. хлеба и суп редкий. Молоко детям не отпускают. (Ф. П-4, оп. 1, сгр. 131, арк. 1—4).

«Обследование села Козыревка:

1. Смертность в Козыревке

Январь месяц	— 17 человек.
Февраль месяц	— 2 человека.
Март месяц	— 13 человек.
Апрель месяц	— 17 человек.
Май месяц	— 11 человек.

Всего: 60 человек.

По возрасту:

До 1 года — 1 человек.

От 2—10	— 8 чел.
От 10—20	— 3 чел.
От 20—30	— 4 чел.
От 30—40	— 7 чел.
От 40—50	— 4 чел.
От 50—60	— 9 чел.
От 60—70	— 19 чел.
От 70—80	— 3 чел.
От 80—90	— 2 чел.

Всего: 60 чел.

Из них муж.: 46, жен.: 14.

Дворов в 1931 г. было 460, к моменту обследования — 180 остальные пустуют. Значительная часть пустующих дворов разрушается, оконные и дверные рамы взимаются и идут как топливо.

III. Выявление количества больных

К моменту обследования по материалам съезда числится 142 чел. больных, свыше 50% из этого количества — опухшие на почве недоедания.

IV. Детские ясли

Детских яслей в Козырске — 3.

Первые ясли на 28 детей, из них больных и опухших 4 дет.;

Вторые ясли на 70 дет. —>— 12 дет.

Третьи ясли на 60 детей —>— 6 дет.

Питание детям такое же скверное, как и в общественных столовых.

V. Школа 5-летка

... По заявлению учителей Хилычево и Сироман в школе имеется 9 школьников, опухших на почве недоедания. Отмечаются случаи обмороков у слабых и больных детей.

VIII. Политическое настроение

Политическое настроение на селе подавленное, разговоры только лишь вокруг еды, вид хромающих больных — опухших, с палками в руках, производит чрезвычайно удручающее

впечатление, жалобы на местные организации, на кооперацию и на правление колхоза...
Врач Сабиневич М. С.»

(Ф. П-4, оп. 1, спр. 131, арк. 5—7).

Як бачимо з наведених вище матеріалів, загальна статистика померлих від голоду у 1932—33 рр. була відсутня, але визначені факти на підставі архівних документів дає можливість стверджувати, що найважчими були в Зінов'євському районі січень—червень 1933 року. В селах району померло від голоду біля 10 000 чоловік, траплялися навіть випадки людодства.

Про один з таких випадків (де мова у таємному донесенні начальника міськвідділу ОПУ Ходоса у травні 1933 року:

«В горотделение поступали сведения, что в селе Черняховка было убийство ребенка с целью утоления голода, что ребенок был разрезан и мясные части были найдены в горшке для варена. (Ф. П-192, оп. 1, спр. 242, арк. 263—264).

Так, канібалізм спостерігався всюди, і його жертвами перш за все ставали діти.

На жаль, систематизованих даних про кількість жертв Голодомору 1932—33 рр. на Кіровоградщині немає, але факти, що зафіксовані в архівних документах промовисто говорять про шо страшну сторінку нашої історії, відкривають завісу над цим найстрахітливішим злочинним сталінщиною.

Тож хай кожен факт, кожне свідчення збережеться в пам'яті покоління. Хай картується те, що не повинно зникнути в небутті. Хай пишеться книга про безкровну війну, що перейде до нащадків як рекієм про незліченні людські жертви.

Ліхач Н. Ф., Бабак Т. І.

Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1932—1933 рр. на Кіровоградщині. Кіровоград, 1992.

Брошура присвячена одній з найбільш трагічних сторінок історії українського народу — голодомі 1932—1933 рр. Вперше публікуються розсекречені архівні матеріали, які відбивають справжні причини та наслідки трагедії на Кіровоградщині. У вступній статті доведено, що це була «безкровна війна» Сталіна і його оточення проти українського народу.

Розрахована на всіх, хто цікавиться історією України.

Брошура видана на кошти НВО «НІВАС».